

Anna Pospiszyl

Composita rzeczownikowe w słowniku gwarowym Andrzeja Cinciały

Prace Językoznawcze 2, 139-148

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Pospiszył
Olsztyn

Composita rzeczownikowe w słowniku gwarowym Andrzeja Cinciały

Compositions nominales dans le dictionnaire de patois de Andrzej Cinciała

Dans le dictionnaire du XIXème siècle de A. Cinciała – la plupart des mots composés se rapportant à l'homme sont marqués par les émotions, par ex. *pierdzimąka* 'un homme faible', *wartogłowiec* 'un homme fou'. D'autres mots composés désignent les objets, par ex. *gołoledź*, *gołomróż* 'le verglas' et sont neutres quant aux émotions. Dans l'article la construction formelle et l'étymologie ont été aussi présentées.

W 1998 r. ukazał się reprint rękopisu XIX-wiecznego słownika gwarowego Andrzeja Cinciały¹. Autor słownika, rodowity Cieszyniak i długoletni notariusz w Cieszynie, przez ponad 40 lat gromadził materiał językowy w swych rodzinnych stronach. Zapisy słownictwa, frazeologizmów i materiału paremiologicznego ukończył w 1889 r. i wysłał pracę na konkurs im. Lindego ogłoszony przez Akademię Umiejętności w Krakowie. Słownik A. Cinciały zdobył drugą nagrodę i został zakwalifikowany do druku².

Różnego rodzaju przeszkody, w tym zaginięcie rękopisu Słownika w czasie II wojny światowej, uniemożliwiły wydanie leksykonu. Dopiero staraniem Towarzystwa Miłośników Wisły ukazał się reprint dzieła cieszyńskiego notariusza.

Prócz materiału leksykalnego przedstawionego w porządku alfabetycznym autor zamieścił też wykazy słownictwa z zakresu kilku grup tematycznych (np. nazwy gatunków jabłek, gruszek, grzybów, nazwy dawnych monet), a w zakończeniu części słownikowej (s. 567 i 568 Słownika) dał rejestr wyrazów złożonych.

Jest to 56 gwarowych leksemów, których znaczenie nie zostało tu jednak wyjaśnione. Niektóre znalazły się też w części słownikowej wraz z wyjaśnieniem ich znaczenia, a ponadto pięć tworów komponowanych wystąpiło tylko w alfabe-

¹ Pełny tytuł tej pracy brzmi: *Słownik dyalektyczny, czyli zbiór wyrazów staropolskich i innych w potocznej mowie używanych na Śląsku w Księstwie Cieszyńskim, z dodatkiem przysłówów i frazeologii. Zebrał dor Andrzej Cinciała, notaryusz w Cieszynie*. W tekście używam skrótu SŁ lub Słownik.

² Pierwszą nagrodę otrzymał Stefan Ramułt za *Słownik języka pomorskiego*.

tycznym wykazie, w sumie jest to więc 61 jednostek leksykalnych. Objasnienia semantyczne niewyjaśnionych wyrazów możemy znaleźć w słownikach gwarowych (głównie w *Słowniku gwarowym Śląska Cieszyńskiego*³ i w *Słowniku gwar polskich*)⁴ lub w dawniejszych słownikach języka polskiego (przede wszystkim w słowniku B. Lindego⁵ oraz w tzw. słowniku warszawskim⁶), a także w polskiej literaturze językoznawczej dotyczącej compositów⁷. Znaczenie tworów nigdzie nie notowanych można określić na podstawie semantyki członów lub przez zestawienie ich z innymi strukturami komponowanymi.

Za composita uważa się powszechnie konstrukcje utworzone przez zespolenie w jedną całość formalną i semantyczną dwóch (lub więcej) tematów fleksyjnych⁸. Ze względu na sposób połączenia całości i smodzielność formalną członów wyrazy złożone dzieli się na zestawienia, zrosty i złożenia⁹. Zestawienia wyrazowe nie zostały w ogóle uwzględnione w rejestrze podanym w Słowniku, dwa leksemy (*głupidoma*, *wszędzibyl*) można uznać za zrosty, pozostałe twory to tzw. złożenia właściwe. Wszystkie composita uwzględnione przez A. Cinciałę, poza jednym przymiotnikiem (*samotaki*) i jednym przysłówkiem (*samociąż*), są rzeczownikami.

Autorzy opracowań szczegółowych zwracają uwagę na funkcjonowanie compositów rzeczownikowych w kilku kręgach tematycznych: 1) w nazwach botanicznych i zoologicznych, 2) w potoczonych, często żartobliwych określeniach wykonawców czynności i w nazwach zawodów, 3) w imionach słowiańskich oraz odepelatywnych przydomkach i przydomkach, 4) w osobowych rzeczownikach ekspresywnych. Inne grupy znaczeniowe, jak nazwy przedmiotów czy świąt, spotykamy tu znacznie rzadziej¹⁰.

³ *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego*. Red. J. Wronicz. Wisła-Ustroń 1995 (dalej SC).

⁴ J. Karłowicz: *Słownik gwar polskich*. T. I–VI. Kraków 1900–1911. Przedruk wykonany techniką fotooffsetową. Warszawa 1974 (dalej SGP).

⁵ S.B. Linde: *Słownik języka polskiego*. Wydanie trzecie fotooffsetowe. T. I–VI. Warszawa 1951 (dalej Linde).

⁶ J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki: *Słownik języka polskiego*. T. I–VI. Warszawa 1900–1927.

⁷ Np.: I. Klemensiewiczówna: *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Próba systematyki*. Kraków 1951; K. Handke: *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*. Wrocław 1976; M. Malcówna: *Dwuczłonowe przymiotniki i przydomki staropolskiej*. „Onomastica” XIX, 1974, s. 191–227.

⁸ Zob. K. Handke: op. cit., s. 19; R. Grzegorzczkova: *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Wyd. III poprawione. Warszawa 1979, s. 59.

⁹ Te typy wyrazów złożonych omawia dokładnie S. Jodłowski w artykule *Z zagadnień związanych z nauczaniem gramatyki polskiej*. 1: *Wyrazy z przedrostkami oraz tzw. zrosty i złożenia*. „Język Polski” XVI, 1936, s. 103–110.

¹⁰ Zob.: M. Malcówna: op. cit., s. 196–197; K. Handke: op. cit., s. 42, 43.

1. Materiał leksykalny

1.1. Composita o funkcji nominacyjnej

Jest to grupa nieliczna. Zaliczymy tu ludową nazwę rośliny *gromotrask*, o której w SC 111 czytamy: „jest to roślina (gatunek kaktusa) sadzona w płaskim naczyniu na dachu, mająca chronić budynek przed uderzeniem pioruna”. Podobnie objaśnia SGP II 128, a SW I 912 podaje oboczną nazwę *grzmotnik* z uwagą: „gdy grzmi, należy kadzić zielem grzmotnikiem”. Do tej rośliny odnosi się też zapewne, podane przez Lindego II 127, określenie *gromowe ziele* i jego czeski odpowiednik *hromove kořeni*. Nazwą botaniczną może być także *parzykij*, leksem nie objaśniony przez Cinciałę i nie notowany w innych pracach, ale por. *parzydło* ‘rodzaj rośliny’ (Linde IV 53). Może to być też nazwa wykonawcy czynności, por. *parzygnat* ‘kucharz’¹¹. Ogólną nazwą rośliny jest *samorodka*, w SŁ 370 zapisana w wariancie ortograficznym *samoródka* i objaśniona jako ‘jabłoń nie szczepiona, płonka’. Nie wyjaśniony przez Cinciałę wyraz *kręcidupa* SW II 551 i SGP II 476 notują w postaci *kręcidupka* w znaczeniu ‘rodzaj ptaka’.

Neutralny charakter mają również określenia warunków atmosferycznych *gotomróż* (SŁ 568) lub *gotomrozie* (SŁ 114) z objaśnieniem ‘mrozy bez śniegu’ oraz ogólnie znany rzeczownik *gołoledź*. Nienacechowne emocjonalnie są też dialektyzm *żywobycie*, znany także innym gwarom odpowiednik rzeczownika ‘życie, egzystencja’ (notują: SC 358, SW VIII 740, SGP VI 455) oraz nazwa dziecięcej zabawy *piwóbabka*¹², objaśniona w Słowniku na s. 294 jako ‘ślepa babka, ciuciubabka’ (w SŁ ze zmienionym pierwszym członem. SGP IV 114 podaje z Olkuskiego *piwo* ‘gra dziecinną’).

1.2. Nazwy wykonawców czynności

Komponowane nomina agentis, będące odpowiednikami paratezy ‘ten, kto wykonuje czynność nazwaną nadrzędnym członem czasownikowym, a przedmiot tej czynności lub sposób jej wykonania wskazuje nominalny człon podrzędny’ reprezentowane są tu tylko przez sześć następujących konstrukcji: *golibroda*, według SC 108 ‘golacz, fryzjer’ (wyraz notują także inne słowniki); *kopidół* ‘grabarz, co groby kopie’ (SŁ 182), SC 147 podaje wariant ortograficzny *kopidot* ‘grabarz’; *tapikura*, leksem notowany też w SW jako ‘złodziej kur’; *robigrzech*, wyraz nie wyjaśniony przez Cinciałę, nie znany innym słownikom, znaczy zapewne ‘grzesznik’, utworzony analogicznie do *robigrasz* ‘groszorb’, występującego

¹¹ W tym znaczeniu podaje SW IV 71, a K Handke: op. cit., s. 78 notuje jako nazwisko odprzezwiskowe, w dalszym tekście Handke odsyła do tej właśnie pozycji.

¹² Pisownię wyrazów podaje według oryginalnych zapisów autora w Słowniku.

w SW; *trąbiróg*, Linde V 692 notuje w znaczeniu ‘der Hornbläser’, ‘trąbiący na rogu’, SŁ podaje tylko znaczenie ekspresywne (zob. niżej): *darmodajka*, z drugim członem nadrzędnym rozszerzonym sufiksem *-ka*, w SW I 427 występuje w dwu znaczeniach: 1. ‘darmocha, daremszczyzna’, 2. ‘kobieta nierządna, darmo się oddająca’, w gwarze cieszyńskiej złożenie to funkcjonuje w drugim znaczeniu.

1.3. Rzeczowniki epskresywne

Wszystkie pozostałe composita przedstawione w Słowniku to nazwy osobowe o dużym ładunku ekspresywności. Ludzi określa się ze względu na jakieś ułomności, głównie na ujemne cechy charakteru, które mogą się ujawniać werbalnie lub dotyczą nieaprobowanego zachowania się. Niektóre leksymy nie mają charakteru jednoznacznego: mają dwa różne znaczenia albo też różne w różnych regionach.

1.3.1. Ekspresiwa związane z omówieniem

Są to nazwy osób dużo i głośno mówiących, przeklinających, nie dotrzymujących tajemnicy, a także przesadnie się chwalaących. Te, które dotyczą sposobu mówienia, mają często w pierwszym członie czasownik dźwiękonaśladowczy oraz *i/y* jako wykładnik kompozycji por.: *ryczywót*, którego paratezą może być porównanie *ryczy jak wót*¹³; podobną strukturę ma *trzeszczylas*, gdzie *trzeszczeć* to ‘dużo, głośno i prędko mówić, zwykle rzeczy nieprzyjemne dla kogoś’ (por. MSJP 842¹⁴); *trzepipysk*, tu czasownik *trzepać* to w znaczeniu sekundarnym ‘szybko mówić, często bez związku, bez zastanowienia’ (por. MSJP 841), nacechowny jest też drugi człon; *trąbiróg*, według wyjaśnień w Słowniku 438 to „człowiek, który nie zatrzymie (!) tajemnicy u siebie, ale wszystko rozgada, roztrąbi”. Człon drugi compositum pełni w paratezie funkcję podmiotu (*ryczywót*, *trzeszczylas*), dopełnienia narzędnikowego (*trzepipysk* = *trzepie pyskiem*) bądź przyimkowego (*trąbiróg* = *trąbi (jak) na rogu*).

Drugą podgrupę stanowią tu synonimiczne określenia człowieka chęłpiącego się. Prócz ogólnie znanego *samochnwał* Cinciała podaje ponadto odpowiedniki o dużym ładunku ekspresywności związanym głównie z członem nominalnym: *chwalidupa* (notują też: SC, SW, SGP) oraz z synonimicznym drugim członem *chwalirzyć*, gwar, *rzyć*, *rzić* ‘tytek’ (SC 257)¹⁵. Możliwy jest też wariant z drugim członem eufemistycznym *chwalidziura*, który nie jest znany innym słownikom. Należy tu

¹³ O tego typu złożeniach pisze M. Malcówna: op. cit., s. 221.

¹⁴ MSJP – *Mały słownik języka polskiego*. Pod red. S. Skorupski, J. Auskiej, Z. Łampickiej, Warszawa 1968.

¹⁵ K. Handke: op. cit., s. 83 podaje też kaszubskie *xvalěřec*.

zapewne włączyć też złożenie mające dwa człony rzeczownikowe i będące określeniem pyszałka, człowieka bezpodstawnie wywyższającego się: *hadropycha* z pierwszym członem wyraźnie nacechowanym ujemnie, por. cieszyńskie *hadra* 1. 'ścierka, szmata', 2. 'stare, zużyte ubranie', 3. 'o dziewczynie źle prowadzącej się' (SC 116), też *handra* 'szmata do podłogi' (SC 117), por. czes. *hadr* 'szmata, gałgan, łachman', z niem. *Hader* 'ts'.

Człowiek mamiący, zwodziciel, oszukaniec to *szaliptachta*, leksem notowany też w SGP V 281 w znaczeniu 'szaławiła', człon I. według SW VI 558 *szalić* to 'mamić, okpiwać, zaślepiać'. Określeniem synonimicznym jest *wijogłów*, wg Cinciąły 472 'wichlarz, cygan, kmin', a gwar. *kminić* to 'okłamywać, oszukiwać' (SC 143), człon pierwszy jest tu tożsamy znaczeniowo z drugim członem compositum *szalawiła* (: stpol. *wiła* 'obłąkany', por. bułg. *wila*, *samovila* 'duch, boginka').

Złożenie *stopierontnik*, mające w swej podstawie śląskie przekleństwo *pieróna*, do *stopierónów* jest określeniem człowieka często przeklinającego. Analogiczną budowę ma cieszyńskie *stodiobelnik*, w Słowniku nie notowany, wg SC 272 jest to przezwisko człowieka sprawiającego dużo kłopotu.

1.3.2. Określenia motywowane cechami fizycznymi i umysłowymi człowieka

Wskazują one na człowieka słabego fizycznie, niedołęznego, które to cechy często połączone są z niedołęstwem umysłowym lub z ujemnymi rysami charakteru. Są to composita: *nabździgarstka*, wg Słownika 221 'człowiek lichy, słaby, niedołęga' (SC 344 podaje z innym prefiksem *zabździgarstka* w znaczeniu 'człowiek tchórzliwy'); *pierdzimaka*, wg Słownika 342 'człowiek słaby na zdrowiu lub niestałego charakteru'; *głupidoma*, połączenie zsubstantywowanego przymiotnika z gwarowym przysłówkiem miejsca, por. cieszyńskie *być dóna* 'w pełni orientować się w sytuacji', *mieć wszystkich dóna* 'być przy zdrowych zmysłach' compositum to odnosi się zapewne do kogoś niezbyt lotnego, kto w końcu zorientował się, o co chodzi. Zaliczymy tu ponadto złożenia: *wartogłowiec*, w SŁ bez wyjaśnienia, w SGP VI 74 występuje w znaczeniu 'szaleniec, kołowaty człowiek lub owca', podobnie wyjaśnia SW VIII 467, ale dodaje też 'łgarz', Linde VI 224 łączy z przymiotnikiem *wartny* 'wartem płynący', 'wykrętny' i odnosi do człowieka przebiegłego; *trzepitata*, leksem nie objaśniony i nie notowany w słownikach, ale por. oparty na tym samym pniu derywat *trzpiot* 'człowiek lekkomyślny, płochy' utworzony od czasownika *trzepać*, *trzpiotać* 'trzepotać'; *Wyrwidąb* jest nazwą człowieka o niezwykłej sile fizycznej, a *dziwoląg* to, podobnie jak w polszczyźnie ogólnej, 'istota, postać, rzecz dziwaczna'.

1.3.3. Nazwy związane ze stosunkiem do pracy, do Boga i do innych ludzi

Stosunek do pracy oddają określenia *darmojad*, wariant morfologiczny dzisiejszego *darmozjad*, w obu wariantach notowany przez Lindego I 413, oraz *darmożrut*, z nie całkiem jasnym drugim członem, pewnie od *zreć*, wtedy byłby to nacechowany emocjonalnie synonim czasownika *jeść*, por. kaszubskie *darmożerca* (*Handke* 83) i *cieszyńskie darmozroń* (SC 78); *pasibrzuch*, Linde IV 56 oraz SW IV 74 notują też wariant *pasobrzuch* w znaczeniu ‘darmozjad, próżniak, pieczerniarz’. Compositum *nieznabog*, będące fonetyczną adaptacją leksemu przejętego z języka czeskiego (por. czes. *neznaboh*, które według T. Zaleskiej jest ludową nazwą ateisty¹⁶), charakteryzuje człowieka ze względu na stosunek do religii, a *zachciebaba* to zapewne ‘kobieciarz’ (w Słowniku nie podano znaczenia) lub ‘człowiek, któremu, jak kobiecie w ciąży, czegoś się zachciewa’.

1.3.4. Określenia człowieka nadmiernie ruchliwego, skłonnego do włóczęgostwa

Oprócz ogólnie znanego złożenia *wiercipięta* Cinciała podaje: *kręcipięta* ze zmienionym pierwszym członem o odpowiedniku synonimicznym, *łazinoga*, leksem nie znany słownikom, oba człony wiążą się ze znaczeniem ruchu; *powsinoga*, określenie znane ogólnemu językowi potocznemu i gwarom; *pędziwiatr*, wyraz również znany leksyce polszczyzny, potocznej; *szuścikulka*, według SŁ 421 jest to odpowiednik znaczeniowy rzeczowników ‘powsinoga, pędziwiatr’, ale też ‘człowiek niestały, potrzeszczony’, człon czasownikowy to gwar. *szuścić* ‘szeleścić’ (SG 293), tu charakteryzuje szybkość ruchu: przeleciał szybko, jak kulka ‘nabój, pocisk’, przeleciał, że tylko świst było słyhać; *wszędzi był*, tu element ruchu zawarty jest w pierwszym członie zaimkowym, gwar. *wszędzi* ‘wszędzie’ (SC 322)¹⁷, może też *kręcidupa*, por. wyżej I.

1.3.5. Nazwy motywowane negatywnymi cechami charakteru

Dotyczą one tchórzostwa: *trzęsigalata*, człon drugi *galaty* to gwarowe zapożyczenie z czeskiego, czes. *kalhory* ‘spodnie’, por. zwrot *trząść portkami* ‘bać się bardzo czegoś’: *trzęsinoga* to określenie synonimiczne w stosunku do poprzedniego. W gwarze jabłonowskiej dotąd funkcjonuje dosadniejsze określenie człowieka tchórzliwego z wulgarnym nadrzędnym czasownikiem: *strachopierd*.

¹⁶ T. Zaleska: *Czeskie rzeczowniki złożone*. „Studia z filologii polskiej i słowiańskiej” 6 (1967), s. 225—241, tu s. 230.

¹⁷ W gwarze jabłonkowskiej dotąd żywy jest rozszerzony odpowiednik, mający strukturę zestawienia dwu zrostów: *wszyndy był wszeckomiół*.

Jest też określenie człowieka służalczego: *utrzydupski*, w SC 311 leksem objaśniony jako 'ślugus na każde zawołanie, lizus'. Złożenie to ma formę zsubstantywowanego przymiotnika z sufiksem *-ski*. W ten sposób tworzy się odczasownikowe nazwy charakterystyczne, jak np. *spóźnialski*, *niedopytalski*, *kręcicki* i in. SGP VI 51 notuje ten leksem w znaczeniu 'pochlebca, totumfacki, usłużniś'. Handke 83 podaje kaszubski odpowiednik *utrědupa*.

Wiele nazw dotyczy człowieka skąpego, chciwego czy zdziercy. Są to, poza ogólnie znanym złożeniem *liczykrupa*, rzeczowniki: *wydrzydych*, według SC 324 *wydrziduch* to 'zdzierca, chciwiec'; *trzęsiduch*, z podanym w SŁ wyjaśnieniem w nawiasie: *na pieniądze; wydrwigrosz*, notowany w SW w znaczeniu 'ten, co wydrwiwa od kogo pieniądze', Handke 45 podaje odpowiednik semantyczny *wykpigrosz*; *wydrzygrosz*, objaśniony w SW VII 846 jako 'ten, co komu pieniądze wydziera, rzezimieszek'; *gównozjadek* (!), w SGP II 113 notowany w postaci *gownojad* 'skąpiec, żywiący się byle czym', a w SW I 891 jako *gównozjad* 'skąpiec, sknera, kutwa, marny człowiek, niedołęga'; *mrzygłód*, znany SW II 1 62 w znaczeniu 'głodomorek, skąpiec, kutwa' i SGP III 194 jako 'skąpiec, człowiek, który dużo je, a nie może się najeść'.

Ogólną, pejoratywną charakterystykę człowieka zawierają: *wiercidiura*, złożenie nie objaśnione w Słowniku, jest to zapewne 'człowiek natrętny, natarczywy, uprzykrzony', por. zwrot *wiercić komu dziurę w brzuchu*; *chybidziura*, bez wyjaśnień w Słowniku, chyba 'człowiek niewiele wart, nicpoń'.

W części słownikowej znajdujemy jeszcze dwa composita: *kurojeb* i *kurojebka*, uznane za leksemę asemantyczne, ograniczone do funkcji ekspresywnej. Autor pisze na s. 182 Słownika: *kurojeb*, *kurojebka*, wyrazy używane między Lachami, gdy się przezywają.

Oprócz wyrazów złożonych przedstawionych w leksykonie Cinciąły współczesny Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego podaje jeszcze kilka innych z tego regionu. Mieszczą się one w wyróżnionych wyżej grupach semantycznych i strukturalnych. Z nienacechowanych stylistycznie i emocjonalnie są to: *kołomaż* 'smar do kół' (SC 147), *mięsopust* 'karnawał' (SC 179), *zimzielon* (bez wykładnika kompozycji) 'ozdobny pnącz, barwinek' (SC 347); przejęty z języka niemieckiego rzeczownik *drajfus* 'trójnóg' (SC 83) oraz kilka leksemów z członem *sami-* i interfilsem *-o-*: *samogón*, *samorosły*, *samopos*, *samociąż* (SC 259).

Wyrazy emocjonalnie nacechowane to ekspresywa osobowe: *gotodupiec* 'pogardliwe określenie człowieka bez majątku' (SC 108); *porwitorba* 'człowiek popędliwy' (SC 230); zbudowany na członach pochodzenia niemieckiego *szuspytel* 'niepoważny, nagły, porywczy' (SC 293), por. niem. *Schuss* 'wystrzał, pęd, bieg', pol. *szus* 'szybki zjazd na nartach' oraz gwar. *pytel*, *pytlik* 'worek, tobołek' (SC 246), niem. *Beutel*, śrgniem. *biutel* 'woreczek'. Charakter przezwisk mają composita z członem *sto-*: *stodiobelny*, *stodiobelnik*, *sto diosków*, a *stodiosi* wyrażają podziw, zdumienie (SC 272).

2. Charakterystyka materiału leksykalnego występującego w Słowniku

Composita nienacechowane, pełniące funkcję nominacyjną, to w większości (poza niejednoznaczными *parzykij* i *trzęsidupa*) struktury z wykładnikiem kompozycji *-o-*. Pierwszy człon, nominalny, jest wyrażony przymiotnikiem (*gotomróż*, *gotoledź*), zaimkiem (*samoródka*) lub rzeczownikiem (*gromotrzask*, *piwobabka*). Drugi człon jest bądź nominalny, bądź werbalny.

Nazwy zawodów i doraźnych wykonawców czynności oraz ekspresiwa osobowe (łącznie 53 nazwy) stanowią prawie 97% zarejestrowanych compositów. Jest tu mniejsza grupa złożzeń z wykładnikiem *-o-* (12 leksemów), większa grupa (36 leksemów) z interfiksem *-i-* oraz kilka wyrazów złożonych o innej strukturze.

Wśród złożzeń połączonych elementem *o* znajdują się takie, w których morfem ten jest wykładnikiem kompozycji. Człon pierwszy ma tedy charakter nominalny: równy tematowi rzeczownikowemu (*kurojeb*, *hadropycha*), zaimkowemu (*samo-chwał*) bądź zdeintegrowanemu tematowi fleksyjnemu przymiotnika (*wartogłowiec*, *dziwołag*). Wyjątkowo wystąpi tu człon werbalny (*wijogłów*).

Brakuje formalnego wykładnika kompozycji wtedy, gdy pierwszy człon, nominalny, kończy się na *-o-* jak człon wyrażony przysłówkiem (*darmojad*, *darmożrut*), liczebnikiem *sto* (*stopieronnik*) lub rzeczownikiem rodzaju nijakiego na *-o* (*gównozjadek*). Międzytematowe *o* pełni tu niejako dwie funkcje: sufiksu słotwórczego lub końcówki fleksyjnej oraz wykładnika kompozycji. Człon drugi równy jest tematowi werbalnemu (*-chwał*, *-lęg*, *-jad*, *-jeb*) i zakończy zerem fleksyjnym, który włącza leksem do deklinacji męskiej. Tylko jedno compositum z końcówką *a* należy do deklinacji żeńskiej. W trzech leksemach drugi człon został rozszerzony sufiksami słotwórczymi *-ek*, *-tnik*, *-'ec* (*gównozjadek*, *stopieronnik*, *wartogłowiec*).

Najliczniejsze są struktury z interfiksem *-i-/y-*. Jest to typ strukturalny uważany dziś za archaiczny, dawniej bardzo żywotny w obrębie compositów nacechowanych. Nie było tu ograniczeń leksykalnych, takie composita można było właściwie tworzyć bez ograniczeń w miarę potrzeby. Dlatego słowniki nie zawierają pełnego rejestru tych leksemów. Zauważamy tu pewne różnice regionalne dotyczące strony morfologicznej członów lub ich składu leksykalnego, a nierzadko ten sam twór komponowany ma jednocześnie dwa znaczenia lub różną semantykę zależnie od regionu. Niektóre takie zjawiska sygnalizowałam w części słownikowej.

W naszym materiale pierwszym członem compositów z wykładnikiem *-i-/y-* jest temat czasownikowy II koniugacji (*chwał-ić*, *chyb-ić*, *kręc-ić*, *licz-yć*, *łaz-ić*, *nabźdz-ić*, *pierdzi-eć*, *pędz-ić*, *rycz-eć*, *szal-ić*, *szuści-eć*, *wierc-ić*), rzadziej

I koniugacji (*mrz-eć, paś-ć, trząś-ć, trzep-ać, utrż-eć, wydrż-eć, wyrw-ać*). Są to czasowniki konkretne, nazywające czynność manualną, ruch w miejscu, przemieszczanie się w przestrzeni, wydawanie dźwięków, czynności fizjologiczne, rzadko dotyczą stanów psychicznych czy czynności umysłowych. Jest wśród nich dużo leksemów opartych na podstawie onomatopeicznej lub zawierających połączenia głosek nieprzyjemnych dla ucha, por. wysoką częstotliwość grup spółgłoskowych z drżącą *r* (też dawnym *ř*): *kr, drw, rw, drz, trz, mrz* lub z głoskami szczelinowymi i zwarto-szczelinowymi: *szcz, źdź, szuść, rdź*.

Omawiane nazwy to twory pełne ekspresji uczuciowej. Treść połączonych członów jest bardzo obrazowa, często karykaturalna (por. *utrzydupski, szuścikulka, wydrzygrosz*). Ostrze złośliwości zwraca się przeciw ludziom o różnych ujemnych cechach charakteru, jak skąpstwo, chełpliwość, gadatliwość, popędliwość. Ekspresywność tych compositów jest dodatkowo wzmocniana przez ich budowę. Człon werbalny jako nadrzędnik wespół z wykładnikiem *-o/-y-* nawiązuje do formy osobowej danego czasownika (*ryczy, wierci* itp.) i nie ulega fleksji imiennej, której musi się poddać, gdy zajmuje pozycję drugiego członu¹⁸. Człon drugi, nominalny, równy najczęściej rdzennemu rzeczownikowi, nadaje złożeniu rodzaj gramatyczny i włącza go do odpowiedniej deklinacji. Są to jednosylabowe rzeczowniki męskie (*las, dąb, wół, brzuch, duch, wiatr, grosz*) lub dwusylabowe żeńskie (*łata, dziura, płachta, pięta, noga, dupa, krupa, kulka, garstka*) i wyjątkowo jednosylabowy rzeczownik *rzyć*. Znajdują się tu, jak widać, nazwy części ciała, nazwy roślin i zwierząt oraz przedmiotów.

Tej strukturze podporządkowane jest złożenie *trzęsigalata*, którego drugi człon plurale tantum *galaty* zmienił końcówkę na singularną *-a*. Leksem *utrzydupski* otrzymał natomiast wyjątkowo końcówkę przymiotnikową rodzaju męskiego.

Do modelu z interfiksem *-i/-y-* dostosowane są dwa composita, właściwie zrosty, mające pierwszy człon zakończony morfemem fleksyjnym *-i/-y-* (*głupi, wszędzi*), który ze względu na swą postać fonetyczną może być jednocześnie uznany za wykładnik kompozycji. Podobnie jest w złożeniu *powsinoga*, w którym zupełnie wyjątkowo członem pierwszym jest wyrażenie przyimkowe (*po wsi*). Odosobnione są też dwa złożenia bez wykładnika kompozycji: z pierwszym członem werbalnym zakończonym sufiksem tematowym *-e-* (*zechciebaba*) bądź *-a-*, jak w złożeniu *nieznabóg*, którego struktura została przejęta z języka czeskiego.

Wszystkie composita rzeczownikowe, prócz dwu (*gołoledź* i *gołomróż*) mają charakter złożzeń egzocentrycznych, tzn. takich, w których desygnat nie jest

¹⁸ Zwraca na to uwagę I. Klemensiewiczówna: op. cit., s. 96.

komunikowany przez żaden z członów złożenia. W nazwach wykonawców czynności człon podrzędny wskazuje najczęściej na przedmiot znajdujący się w obębie oddziaływania czynności, wyrażonej nadrzędnym czasownikiem, a pod względem składniowym stanowi dopełnienie nadrzędnika. W ekspresjach osobowycli zazwyczaj oba człony użyte są w znaczeniu metaforycznym, a relacje składniowe to również: nadrzędnik czasownikowy: dopełnienie (np. *wyrwidąb*, *pasibrzuch* lub czasownik : okolicznik (np. *mrzygłód*, *wsządzibyt*), rzadziej możemy je interpretować jako frazę porównawczą (*ryczywół*, *szuścikulka*).